

Κινηματογράφος

Το σινεμά και η φιλοσοφία: Υπάρχουν φιλοσοφικές ταινίες;

αν ναι, με ποιόν τρόπο είναι φιλοσοφικές; - δεν μπορούμε παρά να εξετάσουμε τη σχέση ανάμεσα στον κινηματογράφο και τη φιλοσοφία.

Θα προτείνουμε τέσσερις τρόπους σχέσης μεταξύ των δύο:

Ο πρώτος τρόπος σχέσης ανάμεσα στον κινηματογράφο και τη φιλοσοφία, είναι εκείνος κατά τον οποίο ο κινηματογράφος εικονογραφεί φιλοσοφικές ιδέες και θεωρίες. Ένα παράδειγμα αυτής της πρώτης περίπτωσης θα μπορούσε να είναι η ταινία των αδελφών Wachowski, *The Matrix* (2009), στην οποία είναι πρόδηλη η αναφορά και οι αναλογίες προς τον μύθο του σπηλαίου και την θεωρία των Ιδεών, του Πλάτωνα. Στην περίπτωση αυτή, η φιλοσοφική σκέψη προηγείται της κινηματογραφικής εικονογράφησης της και παραμένει εξωτερική ως προς την ίδια την ταινία, η οποία βασίζεται στην φιλοσοφία κυρίως για να αντλήσει στοιχεία ως προς την πλοκή της.

Ο δεύτερος τρόπος σχέσης είναι ο κινηματογράφος με αναφορά στη φιλοσοφία, κατά προτίμηση στη ζωή και το έργο φιλοσόφων. Παραδείγματα του δεύτερου τρόπου είναι οι ταινίες, *Wittgenstein* (1993) του σκηνοθέτη Derek Jarman, που παρουσιάζει τη ζωή και τη σκέψη του Βιεννέζου φιλοσόφου, καθώς και η ταινία *Όταν έκλαψε ο Νίτσε* (2007), που είναι η μεταφορά του ομώνυμου βιβλίου του Irvin Yalom και αναφέρεται επίσης στη ζωή και το έργο του Γερμανού φιλοσόφου. Είναι προφανές, νομίζω, ότι και εδώ η σχέση των δύο είναι εξωτερική, καθώς το έργο και η ζωή κάποιων φιλοσόφων αποτελούν μονάχα στοιχεία της θεματικής γραμμής της ταινίας.

Η τρίτη περίπτωση είναι η πιο διαδεδομένη και γι αυτό θα σταθούμε λίγο περισσότερο. Εδώ ο κινηματογράφος μπορεί να προκαλέσει φιλοσοφικές σκέψεις στον θεατή. Η σχέση των δύο είναι ανάλογη με τη σχέση ερεθίσματος-αντίδρασης. Η κινηματογραφική ταινία, μέσω της πλοκής της, του θέματός της, των χαρακτήρων της και της δράσης τους, και κυρίως μέσω των διαλόγων, παρουσιάζει αναφορές σε φιλοσοφικές έννοιες ή θεωρίες φιλοσόφων. Ή ακόμα, οι κινηματογραφικές εικόνες περιέχουν φιλοσοφικά ή και θρησκευτικά σύμβολα που παραπέμπουν και πάλι σε κάποιες εξω-κινηματογραφικές ιδέες ή θεωρίες. Παραδείγματα αυτού του τρίτου τρόπου είναι οι ταινίες *Fight Club* (1999), του David Fincher, *Memento* (2000) και *Inception* (2010), του Christopher Nolan. Η ελευθερία, η αυτογνωσία, η μνήμη, τα όνειρα, ο μηδενισμός κλπ. είναι φιλοσοφικά θέματα που θίγονται στις παραπάνω ταινίες. Επίσης, οι ταινίες του Bergman, για παράδειγμα, είναι γεμάτες φιλοσοφικά και θρησκευτικά σύμβολα (ένα ρολόι δίχως δείκτες - στις Άγριες φράουλες-, ο θάνατος που παίζει σκάκι με τον ιππότη - στην *Έβδομη σφραγίδα*-, τα θρησκευτικά σύμβολα -στο *Χειμερινό Φως*-, για να αναφέρω κάποια ενδεικτικά μονάχα).

Στο πλαίσιο αυτής της σχέσης η φιλοσοφία μπορεί, για παράδειγμα, να χρησιμοποιήσει κινηματογραφικές ταινίες προκειμένου να διεγείρει τη σκέψη του κοινού, ώστε αυτό να σκεφτεί ή να καταλάβει μια φιλοσοφική έννοια ή θεωρία. Τα προβλήματα εν προκειμένω, είναι δύο: αφενός, η σχέση της φιλοσοφίας με τον κινηματογράφο είναι χρηστική, αφού η πρώτη μπορεί να χρησιμοποιήσει ως ερέθισμα σκέψης τον δεύτερο και, αφετέρου, η σχέση της κινηματογραφικής ταινίας με τη φιλοσοφική σκέψη είναι απλώς συμπτωματική, καθώς εναπόκειται στο θεατή και τη φιλοσοφική του προπαίδεια το εάν και σε ποιο βαθμό θα αποτελέσει το περιεχόμενο των κινηματογραφικών εικόνων αφορμή για σκέψη. Και εδώ η σχέση ανάμεσα στα δύο πεδία παραμένει -με διαφορετικό τρόπο πάντως απ' ό,τι στις δύο πρώτες περιπτώσεις- εξωτερική.

Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις, ο κινηματογράφος και η (φιλοσοφική) σκέψη διατηρούν, κατά κάποιον τρόπο, μια εξωτερική σχέση. Είναι, όμως, απαραίτητο να συμβαίνει πάντοτε κάτι τέτοιο; Μπορεί με άλλα λόγια ο κινηματογράφος να σκέφτεται; Μπορούν οι κινηματογραφικές εικόνες να μην είναι απλώς *illustration* μιας φιλοσοφικής σκέψης που προηγείται (*Matrix*), να μην είναι απλώς ερεθίσματα για σκέψη (οπότε ο καθένας μπορεί να διαβάσει τις εικόνες όπως θέλει, να τις ερμηνεύσει και να προεκτείνει φιλοσοφικά κάτι αφορά την πλοκή της ή κάτι που λέχθηκε στους διαλόγους της), αλλά να εμφανίζουν οπτικά και ηχητικά το δικό τους -φιλοσοφικό- νόημα;

Είναι το νόημα μιας ταινίας μόνο η πλοκή, οι χαρακτήρες και οι διάλογοι;

Μπορεί ο κινηματογράφος να γίνει τρόπος (φιλοσοφικής) σκέψης που θα εκφράζει ένα νόημα με απόλυτα δικό του τρόπο;

Η Virginia Woolf, μόλις το 1926, αναρωτιέται: "Υπάρχει κάποια μυστική γλώσσα την οποία νιώθουμε και βλέπουμε, αλλά ποτέ δεν μιλάμε; Και αν υπάρχει, μπορεί αυτή να γίνει ορατή; Υπάρχει κάποιο χαρακτηριστικό που κατέχει η σκέψη, που μπορεί να αποδοθεί οπτικά χωρίς τη βοήθεια λέξεων;".

Η απάντηση ίσως βρίσκεται στον τέταρτο τρόπο σχέσης ανάμεσα στη φιλοσοφία και τον κινηματογράφο.

4) Ο τέταρτος τρόπος είναι εκείνος, όπου ο κινηματογράφος εμφανίζει και θεσπίζει έναν δικό του τρόπο αναπαράστασης, βλέμματος και όψης, δηλαδή έναν δικό του τρόπο σκέψης. Σε αυτή την περίπτωση οι κινηματογραφικές εικόνες είναι αυτές που ενσωματώνουν τις δυναμικές κινήσεις της σκέψης και μπορούν να την εμφανίσουν (τη σκέψη) οπτικο-ακουστικά. Ας δούμε λίγο πιο αναλυτικά το παραπάνω.

Αν ορίζαμε τον κινηματογράφο ως έναν κόσμο οπτικοακουστικών εικόνων σε κίνηση (έναν κόσμο αδιάκοπης μετατροπίας, αδιάκοπης κίνησης και αλλαγής), θα μπορούσαμε σχηματικά να μιλήσουμε για:

A) το οπτικό μέρος του κινηματογράφου, δηλαδή τις κινούμενες εικόνες του και ό,τι τις αποτελούν, π.χ. το χρώμα, τις μορφές, τους όγκους και τα σχήματα, τις φωτοσκιάσεις, την κίνηση της κάμερας, την θέση και την απόστασή της από εκείνο που μας παρουσιάζει, την σύνθεση του πλάνου, τη διάρκεια των πλάνων, την λογική των πλάνων -το μοντάζ- κ.ά.

B) το ηχητικό μέρος του, που μπορεί να αποτελείται από τρία στοιχεία: την ομιλία, τους ήχους και τη μουσική.

Είναι το Matrix μια φιλοσοφική ταινία; Πού εντοπίζουμε την φιλοσοφικότητά της; Κατά τη γνώμη μου, την εντοπίζουμε σε δύο στοιχεία: την πλοκή της, που παρουσιάζει -τουλάχιστον αρχικά- πάρα πολλές ομοιότητες με τον μύθο του σπηλαίου του Πλάτωνα (οι άνθρωποι ζουν σε έναν ψεύτικο φαινομενικό κόσμο, που τον νομίζουν για αληθινό, όμως πίσω του κρύβεται κάτι άλλο) και κάποιους από τους διαλόγους του. Αν μπορούσαμε να διαβάσουμε το σενάριο της ταινίας δοσμένο με λογοτεχνικό τρόπο, θα συναντούσαμε κι εκεί την ίδια πλοκή (οπότε θα μπορούσαμε να κάνουμε τον παραλληλισμό με τον μύθο του Πλάτωνα) και τους ίδιους διαλόγους. Μήπως λοιπόν, θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε φιλοσοφικό ένα τέτοιο κείμενο; Θα έλεγα, ναι.

Όμως, σε μια τέτοια περίπτωση ο λόγος, δηλαδή οι διάλογοι, παίζουν καθοριστική σημασία. Αν κάτι τέτοιο είναι ικανοποιητικό για μια τέχνη του λόγου (όπως η λογοτεχνία, δηλαδή το σενάριο που διαβάζουμε λογοτεχνικά δοσμένο), δεν είναι ικανοποιητικό για τον κινηματογράφο. Γιατί σε αυτόν, οι διάλογοι αφορούν ένα μόνο υπομέρος του ηχητικού του μέρους. Όλα τα υπόλοιπα χάνονται, γιατί δεν έχουν καμία σημασία από πλευράς της σκέψης και του νοήματος που εκφράζεται στην ταινία.

Είναι το Wittgenstein φιλοσοφική ταινία; Η μόνο σχέση του με την φιλοσοφία είναι ο πρωταγωνιστής της (που είναι φιλόσοφος) και οι διάλογοί της, στους οποίους ο Wittgenstein μας μιλά για κάποιες από τις βασικές θέσεις της θεωρίας του. Ξανά, μένουμε στο θέμα, τους χαρακτήρες και τους διαλόγους.

Είναι το Fight Club φιλοσοφική ταινία; Και εδώ κατά κανόνα μένουμε στην πλοκή και κάποιους φιλοσοφικά ερεθιστικούς διαλόγους ανάμεσα στους πρωταγωνιστές. Αν είμαστε αρκετά ευαίσθητοι μπορούμε να μιλήσουμε φιλοσοφικά με αφορμή την ταινία, να σχολιάσουμε κάποιους διαλόγους, να θίξουμε θέματα όπως η ταυτότητα του σύγχρονου ανθρώπου, το νόημα της ζωής μέσα από την κατανάλωση, η βία ως εμπειρία του μηδενός κλπ. Όμως, όλα αυτά μπορούν να γίνουν με αφορμή την ταινία, ακόμα και μετά την προβολή της. Η φιλοσοφική διάσταση της σκέψης της εντοπίζεται μονομερώς στην πλοκή, τους χαρακτήρες, τη δράση τους και τους διαλόγους. Καθόλου δεν υποτιμούμε αυτά τα στοιχεία. Αλλά δεν είναι τα μόνα σε μια ταινία, και κυρίως δεν είναι τα μόνα που μπορούν να εκφράσουν νόημα.

Συνοπτικά θα λέγαμε, ότι υπάρχουν τέσσερεις τρόποι σχέσης ανάμεσα στο σινεμά και τη φιλοσοφία:

1. Η ταινία εικονογραφεί φιλοσοφικούς προβληματισμούς, έννοιες, θεωρίες που προϋπάρχουν. Εδώ η σχέση εντοπίζεται κυρίως στην πλοκή και τους διαλόγους.

2. Η ταινία αναφέρεται θεματικά στη ζωή και το έργο κάποιου φιλοσόφου.

3. Η ταινία γίνεται αφορμή για να μιλήσουμε φιλοσοφικά γι αυτήν.

4. Η ταινία σκέφτεται φιλοσοφικά, όχι μόνο με λεκτικό τρόπο (με λέξεις και έννοιες μπορεί να σκεφτεί και η λογοτεχνία, και η φιλοσοφία με ένα φιλοσοφικό δοκίμιο) αλλά και με οπτικό - ακουστικό. Εμφανίζει στοιχεία σκέψης και νοήματος στο περιβάλλον των κινηματογραφικών εικόνων, με όλους τους τρόπους: λεκτικούς, ηχητικούς, χρωματικούς, με κίνηση, με φωτοσκιάσεις .. Αρκεί να είμαστε «υποψιασμένοι» και κυρίως ευαίσθητοι απέναντι στους τρόπους του κινηματογράφου να μας μιλά, να μας συγκινεί, και εν τέλει να μας προ(σ)καλεί να αναπνεύσουμε μέσα στην ατμόσφαιρα μιας ταινίας.

Γιώργος Παυλίδης